

О. В. РУСІНА (Київ)

ДО ІСТОРІЇ МОНАСТИРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА СІВЕРЩИНІ

(Випис 1606 р. путивльського Молчинського монастиря)

Історію українських земель XVI ст. досить ґрунтовно досліджено майже в усіх її аспектах. Виняток становить Сіверська земля, котра тоді перебувала у складі Московської держави*. На сьогодні єдиним спеціальним дослідженням, присвяченим Сіверщині тієї доби, є розділ історично-географічної праці М.М.Тихомирова “Россия в XVI столетии”¹, невеликий за обсягом і малоінформативний.

Нерозробленість у фаховій літературі проблем історичного розвитку Сіверщини у XVI – на початку XVII ст. не в останню чергу є наслідком того, що значну кількість тогочасних джерел ще й досі не запроваджено до наукового вжитку. У XIX – на початку XX ст. бурхлива археографічна діяльність Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів практично не заторкнула Північного Лівобережжя; чернігівські ж краєзнавці зосередили свою увагу на публікації пізніших за часом матеріалів. Наступні десятиріччя, як відомо, характеризувалися зниженням інтенсивності археографічної діяльності в Україні; на цьому тлі симптоматично, що таке цінне джерело з історії Путивльщини, як “отдельная книга” 1594 р., побачило світ у збірці “Новые документы о России конца XVI – начала XVII века”².

Тож нині на часі є звернення до джерел з історії Сіверщини XVI – початку XVII ст., що з них першочергове значення мають статистичні та описові матеріали: адже якщо події політичного життя у регіоні реконструюються за літописними даними й дипломатичним листуванням, то вивчення економічних, соціальних і демографічних процесів цієї доби неможливе без публікації репрезентативних документальних пам’яток – передусім, писцевих та оброчних книг. Вони, хоч і дійшли до нас у незначному обсязі й лише починаючи з 20-х років XVII ст., мають істотний інформаційний потенціал, засвідчений низкою публікацій³. Завдяки їм

* Нагадаємо, що інкорпорацію Сіверщини було здійснено внаслідок московсько-литовської війни 1500-1503 рр.; повернення цих територій, за винятком Путивльщини, відбулося 1618 р. за умовами Деулінської угоди, закріпленими 1634 р. “вічним” Полянівським миром.

досліджено особливості господарської діяльності служилого та міського населення Сіверщини; “а ось що відбувалось у величезних “починках”, які мали на Півночі Лівобережжя монастирі ... можна лише гадати, виходячи з загальних закономірностей або праць з історії інших регіонів Російської держави”⁴. Тому не випадково у спеціальній літературі визнано за перспективний на сьогодні напрям археографічної діяльності обстеження приватних і монастирських фондів Російського державного архіву давніх актів з метою виявлення та публікації відповідних матеріалів⁵.

Зазначимо, що безумовний інтерес становить також фонд Посольського приказу, зокрема, документи щодо розмежування між Російською державою та Річчю Посполитою за умовами Полянівського миру, серед яких чимало поземельних актів, у тому числі з описом монастирських маєтностей. Серед них – найраніший (1638 р.) список грамоти Івана IV новгород-сіверському Спасо-Преображенському монастирю (1551 р.), а також копія грамоти Бориса Годунова цьому ж монастирю, яка за формою є виписом з писцевих книг 80-90-х років XVI ст., що не збереглися до нашого часу*.

У формі випису дійшли до нас і дані про земельні володіння путивльського Молчинського монастиря (РДАДА, ф.79, оп.1 (1636 р.), спр.6, арк.137–143). Випис був зроблений з писцевих книг Путивля 7065 (1556/57) р. і став підставою для пожалування Василя Шуйського у липні 1606 р. Цей документ, уперше виявлений на початку 1970-х років⁶ і досі не опублікований, не лише містить опис монастирської вотчини, а й дає чітке уявлення про характер та форми її господарської експлуатації, фіксує тогочасну антропонімію і топонімію регіону, а також про номенклатуру знаків власності на бортних деревах – так званих “знамен”, що вже не раз ставали об’єктом історичних та історично-лінгвістичних досліджень⁷. У комплексі з пізнішими матеріалами⁸ цей випис дає можливість простежити поступове зростання маєтностей Молчинського монастиря, котрий на початку XVII ст., за спостереженнями І.М.Міклашевського⁹, перетворився на найвизначнішого з-поміж землевласників південної “україни” Московської держави.

При публікації випису зберігаються літери є, і, і, ѓ, ѡ, ѣ, љ, њ, њ, њ, њ, њ; виносні літери позначаються курсивом; титли не розкриваються. Пунктуація відповідає вимогам сучасного правопису. Фоліація оригіналу подана на полях напроти знаку закінчення аркушу (//). Літерні позначення чисел зберігаються і розшифровуються у квадратних дужках; так само подаються фрагменти, опущені переписувачем при копіюванні. У круглих дужках відновлюються пошкоджені місця документа.

* Див. їх публікацію: *Русіна О.В.* Грамоти новгород-сіверському Спасо-Преображенському монастирю (у копіях севського походження) // Укр. археогр. щорічник. – К., 1993. – Вип.2. – С.138-152.

Выпис с путивльских с писцовых кѣгъ писма Захаря Плещѣева
ѣѣ [65] году Прчстыѣ Бдцы Молчинскогѡ мнстра ухोजеѣмъ бортным
и всяким угождам.

Соцкои Ивана Власов ходит ухोजеи Линевскои на суходоле;
а в том ево ухожье бортных деревъ со пчелами десеть бортеи, а
*-неделного бортногѡ дерева сто бортеи, а делного бортного
дерева*, которое вперед в борти пригодитца, и тово сказали много,
а счету не вѣдают;
а дають с тово ухожа оброку девет пуд меду игумену з братею;
а в том ево ухожье два знамени: знама тренога, знама кобылка;
а ходит по игуменскои (гр)амоте.

Тишка, Власов сѣѣ, ходит ухोजеи Лине в(ск)ои на суходоле;
а в том их ухожье [бортныхъ деревъ] со пчелами десет бортеи, а дѣли
сто бортеи, а неделного бортного дерева, которое в борти
пригодитца, того сказали много, а счету не вѣдают;
а дают с того ухожья з году на год оброку игумену з братьею девет
пуд меду;
а знамяна тѣж тренога да кобылка;
а ходит по игуменнои же грамоте.

Ивана Власовъ, сѣѣ Ядрѣвског.*, да сѣѣ ево Дениско ходить
ухोजеи Кохоновскои на Соболевице и на озере на Седри;
а преж тогѡ тот ухोजеи был за Ивашком Степановым, а давал Ивашко
девет пуд меду; а нѣче Ивана надал над старым оброком три пуды
меду, и вперед ему давати с тог. ухожья двенацат пуд меду;
в озерѣ в Седре ловат рыбу, а половину тоѣ рыбы дает игумену з
братьею, а другую половину **тоѣ рыбы** емлют себѣ; а рыба в о//
зерѣ лини и караси;
а в том ево ухожье [бортныхъ деревъ] со пчелами десеть бортеи, а
дѣли сто бортеи, а недѣльного бортного деревья, которое вперед в
борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают;
а знама у него кобылка;
а ходить по игуменнои грамоте.

. Помилка копііста: в оригіналі мало бути "делного бортногѡ дерева сто бортеи, а
неделного бортного дерева".

* Слово правлене.

**.* Написано над рядком.

Васка Ивановъ, снѣ Грѣчигина, да его снѣ Степашко ходить ужожи в Ключети Борзаковской на рекѣ (на) Семи; а преж того был тот ужожи за ево матерю, за вдовою за Машкою; а в том ево ужоже бортных дерев со пчелами десет бортеи, а дѣльных пятьдесят дерев, а неделново бортново дерева, которое вперед в борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают; а дають с тово ужожа игумену з братьею пятнатцат пуд меду; а в том ево ужоже знама куцер.

Панша, Яковлев снѣ, ходит ужожи Федоровской в Линеѣ же; а в том ево ужожи бортных дерев со пчелами десет бортеи, а дѣльных пятьдесят дерев, а неделново бортново деревья, которое в дел пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают; а дають с тово ужожа игумену з братьею шесть пуд меду; а в том ево ужоже два знамени: знама граница со тном, знамя косица.

Федка, Иванов снѣ, ходит ужожи Михайловской на рекѣ на Суле*, и на Вири, и по рекѣ по Ромну, и по озерку; а в том ево ужожи бортных дерев со пчелами пятнатцат бортеи, а дѣли сто бортеи, а неделново бортново дерева, которое вперед в борти // пригодитца, и тово сказали много, а счету не вѣдают; а дають с тово ужожа оброку з году на год три кади меду, осмнатц(ат) пуд; а в том ево ужоже три знамени: знамя ребра, да знамя вески, да знамя лопата; а в том своем озере рыбу ловят, караси и лини, и бобровые гоны гонят; а ходят по игумновой грамоте.

Арх.
139

Тимошка Иванов, снѣ Суховерхова, ходить ужожи Игнатовской Фаустова на Линеѣском лѣсу; а в том ево ужоже бортных дерев со пчелами шесть бортел, а дѣли сто бортеи, а неделново бортново дерева, которое вперед в борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдают; а дають с тово ужожа оброку осмнатцат пуд меду с ведром; а в том ево ужоже три знамени: знамя мотовили, тагол**, знамя бѣлка; а ходит по игумновской грамоте.

Ивашко Федоров, снѣ Воцинин, ходить ужожи Лукинской и усть Плюскинского ужожа;

* Помилка копіїста: в оригіналі мало бути "Семи" (РДАДА. – Ф. 1209, спр. 368. – Арх. 504).

** Перекручене копіїстом "глагол" (РДАДА. – Ф. 1209, спр. 368. – Арх. 499).

а в том ево ужоже бортных дерев со пчелами три борти, а дѣлног
трицать дерев, а недѣлново бортног. дерева, которое вперед в борти
пригодитца, тогѡ сказали много, а счету не вѣдаютъ;
а дает с тово ужожа игумену оброку три пуды меду;
а в том ево ужоже знамя куница;
а ходить по игумновои грамоте.

Исачко Федоров, снѣ Горнастаев, ходит ужожеи в Рылскои
волости і в Рылском уѣзде в Хохолскои волости;
Арк. а ннѣ, сказывають, тот ужожеи пусть и не ходит них//то; а преже
140 тово с тово ужожа шлѡ оброку к Прчстои к Молчинскои шесть пуд
меду;
а ннѣ с тово ужожья не идет ничево.

В Путивльском же уѣзде тово ж мнстра Петрушка Ивановъ, снѣ
Ионинсково, ходит ужожеи на суходоле Старцов;
а в том ево ужожье бортных дерев со пчелами четыре борти, а
делного сорок бортеи, а неделново бортного дерева, которое вперед
в борти пригодитца, тово сказали много, а счету не вѣдаютъ;
оброку дает с тово ужожа четыре пуда *меду* игумену молчинскому;
а в том ево ужожи два знамени: знама взвилье на обе стороны, поперег
рубеж, знамя перемонатки.

Васка, Оникиев снѣ, ходит ужожеи Окуловскои на суходоле;
а в том ево ужоже бортных дѣрев со пчелами шесть бортеи, а делново
шестьдесят дерев, а неделново бортног. дерева, которое вперед в
борти пригодитца, того сказали много, а счету не вѣдаютъ;
а давал с тово ужожья оброку пятнатцат пуд меду, а ннѣ наддал пуд
меду, і вперед ему давати шеснатцать пуд меду;
а в том ево ужожье два знамени: знамя посох да знама посох же с
приметки.

Молчинского ж мнстра у города два озера, озеро Линчоя да
озеро Кобылка, да струга Пружинка течет из озера ис Хотыша в реку
Семь; а ловат тѣ озерка Молчинскогѡ мнстра [рыболовли]; а в тѣх
озерах рыба лини и караси.

Арк. К мстрю ж // в Клечети озеро Молча, а ловятъ то озеро
141 рыболовли. Васка Гречиха половину тое рыбы даетъ на братью
Молчинсково мнстра, а другую половину тое рыбы емлет на себя; а
рыба в тѣх озерках караси, и лини, і въюны; а половина тое рыбы
идет братье. Вешние ловли закотные, а осенней и зимней не идет. А
того озера длина на полверсты, а поперег на перестрел, а инде менши.

Молчинсково ж мнстра два селища, Линеѡское да селище Климѡѡское, оба пусты перелогом лѣтъ с сорок и болши, и не пашет ништо.

Молчинсково ж мнстра ухожи бортные в Клепетцкой волости: ухожеи Сонинскои на рекѣ на Ромну в Кузятине, а дрое в Стоговскои на рекѣ на Сулѣ, и [с] Стоговсково и с Дюдинсково идет дани кад меду; да ухожеи Владелище у Демьяновицѣ, а дани полчетверта ведра; да угожеи Мохновичи на рекѣ на Сулѣ да на рекѣ на Ромне, а дани полкади меду; а в тѣх ухожах бортных дерев со пчелами пятнатцать бортѣи, а делново бортново дерева *сто бортѣи, а неделного бортного деревя * и тово сказали мног., а счету не вѣдають; а в тѣх ухожѣях четыре знамени: знамя лукѣ с стрѣлою, знамя три рубежи, знамя сапѡжок **да знамя осока**;

а дали ему тѣ ухожѣи къ Егорью Стра[с]тотерпцу Клеметцкой* волости сотцкой Степанка, Кузовкудинов сѣнь, с товарищи; а тѣ у него знамена въ Еванелье написаны; а [ходить] тѣ ухожѣи бортникѣ Игнатко Ивановѣ, снѣ Князиковѣ, да снѣ ево Ивашков с товарищи; а сказали Молчинсково мнстра игумену з братьею ихъ // ухожѣевъ бортники, что тѣ их мнстрѣские ухожѣи не с раду и не с одново порознь.

Арк.
142

Ухожеи Прчстыѣ Молчинского мнстра от Мяти по (л)ужекѣ, от Ровни по дорогу, а вниз рекою (к) Песку; а придали ему тѣтѣ ухожеи сотцкой (Д)онетцкой волости; а дають с тово ухожа (з) году на год оброку игумену шесть (пуд) меду да куницу; а тот ухожеи написан во Еванелье; а ходит тот ухожеи Васка Татаринов.

Да маса [?] [...] а в том ево ухожѣе бортных дерев со пчелами и безо пчел бортѣи нету ж, а дають оброкѣ з бобровых гоноѡвѣ.

Да Прчстои же Молчинсково мнстра в Городетцкой волости ухожеи бортной Подгорье да Цереметцкой борокѣ и з береги з бобровыми, и с перевеси, и [с] спуды; а придал тот ухожеи к Прчстои Михаилу Санков да брат ево Остапѣ; а в том ево ухоже [бортныхъ деревѣ] со пчелами шесть бортѣи, а дѣли пятдесять бортѣи, а неделново бортново деревѣа, которые вперед в

. Написано над рядком.

*** У текстѣ цей фрагмент помилково вміщено нижче, між словами “сотцкой” і “Степанка” (коригуемо за: РДАДА. – Ф. 1209, спр. 368. – Арк. 507-507 зв.).

* Перекр. “Клепетцкой” ..

борти пригодица, тово сказали много, а счету не вѣдаютъ;
а ходитъ тот ухожєи Васка Олєзѣевъ;
а давал с тово ухожѣа к Прчстои Молчинскои по три пуды меду, а
ннѣче наддал пуд меду, і вперед ему давати четыре пуда меду;
а знама в том ухожѣе взвиле з двема рубєжи;
а то у нихъ знамя писанѡ въ Евангѣльє.

І всего мнстрьскихъ Молчинскихъ ухожѣев шєснатцат, а бортныхъ
дерев со пчелами сто пять бортєи, а безо пчел восьмьдесятъ вѡсмь*
дерев, а неделново бортного дерева, которое в борти пригодица, и
того сказали много, а счету // не вѣдаютъ;
Арк. 143 а оброку старог с тоє со вѣе волѡсти сто дватцать четыре пуда и
полета ведра меду да куница, а новье наддачи пять пуд меду; і всего
с тоє мнстрьскои волости старог. оброку и с наддачею сто дватцать
деват пуд и полята ведра меду да куница.

А у подлинные выписи припис дьяка Гаврила Михѣева.

Справка подячево Домашнево Степанова.

А назади у выписи написанѡ: РДІ [114] г., июля въ 3 [7] де. гсдрь
цѣрь і великий кнѣзь Василєи Иванович всеа Русїи пѡжаловал, велѣл им
пѡ сеи выписи владѣт по прєжнему.

Припис дьяка Томила Лугѡвского.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1 (1636 р.), спр. 6. – Арк. 137-143.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ ПІД ТИТЛАМИ ТА СКОРОЧЕНЬ

Бдцы - Богородицы

гсдрь - государь

кнїѣ - книг

кнѣзь - князь

мнстрьские - монастырские

мнстрьскихъ - монастырских

мнстрьскои - монастырской

мнстра, мнстря - монастыря

мстрию - монастырю

ннѣ - пыле

ннѣче - пынече

Прчстои - Пречистой

Прчтые - Пречистые

снѣ, снѣ - сын

цѣрь - царь

¹ Тихомиров М. Н. Россия в XVI столетии. – М., 1962. – С.407-414.

² Анпилов Г. Н. Новые документы о России конца XVI – начала XVII века. – М., 1967. – С.130-306.

³ Эрнст Н. Л. Путивль и его посад в первой половине XVII-го века // Юбилейный сборник статей студенческого историко-этнографического кружка при имп. университете св.Владимира. – К., 1914. – С.57-79; Булгаков М.Б. Бортничество служилых людей

* Помилка копіїста: в оригіналі мало бути “вѡсмь[согъ] восьмьдесятъ”.

Северской земли в первой трети XVII в. // Крестьяне и сельское хозяйство России в XIV-XVIII веках. – М., 1989. – С.125-144; Булаков М.Б. О некоторых сторонах хозяйственной деятельности посадских людей г.Путивля в первой половине XVII в. // Город и горожане России в XVII – первой половине XIX в. – М., 1991. – С.74-93.

⁴ Балабушевич Т. А. До питання про публікацію джерел з соціально-економічної історії малодосліджених регіонів України // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. – К., 1988. – С.139.

⁵ Там само.

⁶ Шеламанова Н.Б. Документы государственных межеваний 30-40-х годов XVII в. // АЕ за 1971 год. – М., 1972. – С.170.

⁷ Коткова Н.С. Названия русских бортовых знамен – историко-лингвистический источник // Исследования по лингвистическому источниковедению. – М., 1963. – С.120-133; Антилогов Г.Н. Бортовые знамена как исторические источники (по путивльским и рыльским переписным материалам конца XVI и 20-х гг. XVII в.) // Сов. археология. – 1964. – №4. – С.151-169; Булаков М.Б. Борничество служилых людей ... – С.141-142.

⁸ РДАДА. – Ф. 281 (ГКЭ. Путивль). – № 9583, 9584, 9585; ф. 1209. – Спр. 368. – Арк. 498-508; Труды Курского губернского статистического комитета. – Вып. I. – Курск, 1863. – С.562-578; Палладий. Историко-статистическое описание Молчинской Рождество-Богородицкой Печерской мужской Сафрониевой пустыни. – М., 1895. – С.14-15; Актовые и летописные материалы о восстании И.И.Болотникова / Публикацию подгот. В.И.Корецкий // Сов. архивы. – 1976. – №5. – С.57-58. На початку століття списки опублікованих грамот зберігалися в архівах Молчинського монастиря і Молчинської Софронієвої пустині (Лебедев А.С. Сведения о некоторых архивах духовного ведомства в губерниях Курской и Харьковской // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда (=Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Т.13). – Харьков, 1902. – Т.2. – Ч.1. – С.166, 179). Див. також оборочний випис 1601 р.: Памятники южновеликорусского наречия. Конец XVI – начало XVII в. – М., 1990. – №57. – С.66-67.

⁹ Миклашевский И.Н. К истории хозяйственного быта Московского государства. – М., 1894. – Ч.1: Заселение и сельское хозяйство южной окраины XVII века. – С.132-133. Порівн.: Багалей Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М., 1887. – С.119-120.